

Eurooppalaisen kirjallisuuden perinnön inventointia

■ PÄIVI KOSONEN

Teemu Ikonen: 1700-luvun Eurooppalaisen kirjallisuuden ensyklopedia, eli, *Don Quijoten perilliset*. Gaudeamus Helsinki University Press 2010.

Eurooppalainen kirjallisuus – aika, paikka ja henki

Ajatus ”eurooppalaisesta kirjallisuudesta” ja sen erityisyyden tutkimisesta voidaan palauttaa *republica litteraria* -käsitteeseen, renessanssiajalta perittyyn pyrkimykseen kartoittaa kaikki kirjoitukset ja koko kirjallinen yhteisö. 1700-luku merkitsee tämän ajatuksen kulta-aikaa, vaikka kirjallisuuden tasavalta rajoittuikin tuolloin valistuksen kehtona pidettyyn läntiseen Eurooppaan. Käytännössä Eurooppa tarkoitti kuitenkin vain muutamaa suurta läntisen kirjallisuuden maata: Englantia, Ranskaa ja Saksaa. Koko maailmaa syleilevä Eurooppa-keskeisyys ilmenee monin tavoin tuon ajan julkaisuissa, ja valistusfilosofit olivat Voltairen tavoin kirjoituksissaan vaalimassa eurooppalaisuuden ihannetta. Eurooppalaisen hengen katsottiin myös täydentävän luontevasti kansallisia erityispiirteitä, mikä ilmenee vaikkapa ranskalaisen kirjailijan Madame de Staëlin tavassa luonnehtia saksalaista valistuskirjailijaa, Gotthold Ephraim Lessingia: ”Hänen tapansa nähdä on saksalainen, tapansa ilmaista itseään eurooppalainen” (*De L’Allemagne*, II, chap. VI, 1810).

Eurooppalaisen valistuksellisen hengenperinnön kirjoittamiseen

osallistuu myös kirjallisuudentutkija Teemu Ikonen *1700-luvun eurooppalaisen kirjallisuuden ensyklopedia eli Don Quijoten perilliset*. Mutta miksi ihmeessä teoksen pääotsikko on niin mahtipontinen, sillä Eurooppa tarkoittaa tässäkin tapauksessa vain kahta läntistä kulttuuria: Englantia ja Ranskaa? Saksaakin on käsitelty lähinnä vain 1700-luvun loppua hallinneen esir romantiikan yhteydessä. Ikonen rajaus on epäilemättä käytännöllinen ja toki sikäli ymmärrettävä, että Ranska ja Englanti hallitsivat valistuksen kulttuurista keskustelua. Toisaalta kyllä tiedetään, että valistus levisi jo 1700-luvulla läpi Euroopan. Esimerkiksi Preussin Fredrik II ja Venäjän Katariina Suuri olivat tunnettuja valistusmielisiä hallitsijoita, jotka kutsuivat valistusfilosofoja hoviinsa ja osallistuivat myös itse kirjoituksiltaan valistuskulttuurin luomiseen ja sen muokkaamiseen. Monessa muussakin maassa lähdettiin seuraamaan valistuksen valoa ja henkeä, kuten Ruotsissa, Skotlannissa, Italiassa ja Unkarissa. Keskeisessä roolissa valistuskulttuurin leviämisessä olivat kahvilat, sanomalehdet ja kirjallisuus. Kirjeet, pamfletit, tieteelliset esseet, kommentaarit, filosofiset kertomukset levisivät tunnetusti myös keskusmaiden ulkopuolelle. Ja kuten tiedetään, 1700-luvulla muotoutunut romaanin osoittautui sittemmin erittäin hyväksi valistusaatteen mediaksi.

Otsikon jälkiosa – *Don Quijoten perilliset* – tarkentaa Ikonen inventoinnin ja kartoituksen kohteeksi nimenomaan eurooppalaisen romaanin perinnön. Mitä tällä perinnöllä tässä yhteydessä oikeastaan tarkoitetaan? Toki Cervantesia pidetään modernin romaanin luo-

jana ja 1700-lukua romaanin vuosisatana, jolloin kiinnostus yksilöhistoriallisen elämänkulun esittämiseen kertomusmuodossa alkaa korvata klassismin lajikonventiot ja luonnetyypit. Ikosen ajatuksessa on kuitenkin luultavasti kyse myös erityisemmästä ”eurooppalaisen romaanin” perinnöstä. Se tuo mieleen tšekkiläis-ranskalaisen Milan Kunderan, jonka mukaan ”eurooppalainen romaani” määrittynyt nimenomaan yhteisen eurooppalaisen yksilöllisyyden ja ihmisoikeuksien perinnön varaan. ”Eurooppalaisen romaanin” ydintä on siis moraalituomioista pidättäytyminen, kuten Kundera kirjoittaa esseekokoelmassaan *Petetyt testamentit* (1993, suom. 2001).

Eurooppalaisen romaanin alku on Rabelaisissa ja Cervantesissa, ja olennainen dynamo sen myöhemmälle loistolle on valistuksen henki, edistystä ja tulevaisuutta kohti suuntautuva liike, jota romaani jatkuvasti muuttuvalla muodollaan ilmaisee. Tässä mielessä yhteiskuntaamme voi siis pitää ”romaanin yhteiskuntana” ja meitä eurooppalaisia ”romaanin lapsina”, kuten romanialais-ranskalainen Emil Cioran aikoinaan totesi. Tässä mielessä myös yleisen kirjallisuustieteen professori Liisa Saariluoma on kirjoittanut romaanin lajin historiaa, 1700-lukua painottaen. Ja tässä mielessä turkkilainen nobelistikirjailija Orhan Pamuk ilmaisee esseekokoelmassaan *Muita värejä* (2006, suom. 2008) nimenomaisen halunsa ja pyrkimyksensä liittyä eurooppalaisen romaanin perintöön. Ja juuri tässä samaisessa mielessä ajattelen myös Ikosen kuvittelevan juuri 1700-luvun kautta tulevaisuuden romaanin ja tulevan eurooppalaisuuden mahdollisuuk-

sia. Näin ainakin tulkitseen häntä teoksen ”Alkusanojen” pohjalta: ”Nykylukijalle 1700-luku ei tarjoa ainoastaan näkymää siihen, millaiseksi moderni eurooppalainen kirjallisuus oli syntyvässä, vaan myös siihen, mitä muuta se olisi voinut olla” (vi).

Yhtä paljon kuin modernin eurooppalaisen kirjallisuuden historiasta Ikosen kirjassa on siis nähdäkseni kyse tulevien kirjallisuuksien hahmottamisesta: sen kuvittelemisesta, millaiseksi romaani tulevaisuudessa esimerkiksi W. G. Sebaldin kaltaisten kirjailijoiden jäljiltä voi muuttua ja vielä senkin kuvittelemisesta, mitä voi tulla romaanin jälkeen. Mutta voihan olla, että olen tulkintoineni aivan metsässä. Sanotaan sitten sama lyhyesti ja ytimekkäästi. Eniten jäin kaipaamaan Teemu Ikosen mainiosta ensyklopediasta avoimempaa ja selvempää eurooppalaisuuden pohdintaa: katsausta ”eurooppalaiseen kirjallisuuteen” tai ”eurooppalaisen kirjallisuuden historiaan” – joko teoksen alkusanoissa tai omina hakusanoinaan.

Ensyklopedinen tieto

Vaikka eurooppalaisen kirjallisuuden historiaa on kirjoitettu 1700–1800-luvuilta asti, antavat suuret synteetit edelleen odottaa itseään. Teemu Ikosenkaan teos ei ole koherentti kertomus 1700-luvun kirjallisuudesta alkuineen, käännekohtineen ja loppuineen, vaan ensyklopedian sallivaan muotoon rakentuva kirjallisuushistoriallinen yleisesitys. Ensyklopedia on tunnetusti valistuksen perintöä, ja Ikosen ajatus on ollut päivittää Diderot’n ja d’Alembertin projektia nykyisestä kirjallisuusteoreettisesta ja -historiallisesta ymmärryk-

sestä käsin ja täydentää hakusanoja erityisesti proosafiktion osalta. Nokkela keksintö Ikoselta on tietenkin aloittaa oma digressiivinen kirjallisuushistoriansa hakusanalla ”alkuperä” ja määritellä termi sitten 1700-luvun ymmärryksestä käsin joksikin, mitä ei voi koskaan tulla tuntemaan mutta jota kuitenkin aina tavoitellaan. Olennaista onkin, millä tavoin. Ikonen tarjoaa metodiksi ensyklopedista oppimista ja kasvamista kehässä ja piirissä.

Ikosen teos rakentuu ensyklopedisessä hengessä aakkosellisesti järjestetyistä hakusanoista, joita ovat esimerkiksi ”autiosaari”, ”bildungsroman”, ”ensyklopedia”, ”filosofinen kertomus”, ”historia”, ”historiallinen romaani”, ”kertomus”, ”lapsuus”, ”libertiini”, ”matkakertomus”, ”nerous”, ”rapsodia”, ”salonki”, ”Sturm und Drang”, ”valistus”. Hakusanoja voi lukea itsenäisinä kokonaisuuksina tai vaihtoehtoisesti hahmottaa kustakin hakusanasta avautuvista lukuisista ristiviitteistä laajempaa panoramaa käsittelyn kohteena olevaan kirjalliseen ilmiöön, lajikysymykseen tai käännehistorialliseen anekdoottiin. Hakusanojen ja ristiviitteiden muodostama merkitysten keskinäisverkko luo poikkeuksellisen virkistävän ja epäortodoksisen panoraaman 1700-luvun kirjallisuuteen. Tekijyyteen perustuvia hakusanoja ei teoksessa ole lainkaan. Sen sijaan kertomusta ja kertomuksen tutkimusta koskeva pohdinta läpäisee hakusanat.

Esimerkiksi hakusana ”elämäkerralliset tekstit” määrittelee napakasti ja asiallisesti muistelmat, skandaalimuistelmat, häväistystai skandaalikirjoitukset (libelle), muistelmaromaanin eli fiktiiviset muistelmat, elämäkerrat, oma-

elämäkerrat ja päiväkirjat ja havainnollistaa kutakin alalajia jollain tunnetulla esimerkillä. Ikosen omintakeinen tapa hahmottaa kyseinen laji tulee esiin ristiviitteissä, jotka avaavat ”elämäkerralliset tekstit” osin relevantin oloisiin ja odotuksenmukaisiin konteksteihin (lapsuus, historia, kirjeromaani, matkakertomus), mutta osin myös täysin sattumanvaraisen tuntuisiin ja epätavanomaisiin viitekehyksiin. Modernin omaelämäkerran pioneerista Jean-Jacques Rousseausta ei esimerkiksi avaudu suoraan ristiviittausta hänen omaelämäkerralliseen pääteokseensa *Tunnustuksia* (1782–89; suom. 1938), sen sijaan hänen vähemmän tunnettu omaelämäkerrallinen esseekokoelmansa *Yksinäisen kävelijän haaveiluja* (1782–89; ilm. suom. 2010) viitoittaa lukijaa yllättävästi hakusanan ”Vapaus” pariin. Yhtä yllättävää on myöhemmin huomata omana hakusananaan myös ”Omaelämäkerta”, jonka jälkikirjoituksen (”J.K”) muodostaa persoonallinen luku Rousseauin *Tunnustusten* suomennoshistoriaa.

Hienoimmillaan Ikosen on hakusanojen lomaan liitetyissä pienoisesseissä, joissa syvennetään kertomusteoreettisia keskusteluja (”Kertomustieto vaakalaudalla”) tai luodaan kuvaa jostain yksittäisestä teoksesta, kirjallisuuden lajista tai kirjallisuusinstituutiosta (”Kirjamarkkinat”). Pienoisesseissä esitellyksi tulee sekä tunnettuja 1700-luvun romaaneja, kuten Daniel Defoen *Robinson Crusoe* ja Laurence Sternin *Tristram Shandy*, että vähemmän tunnettuja teoksia, kuten Karl Philip Moritzin psykologinen romaani *Anton Reiser* tai Marie-Jeanne Riccobonin kirjeromaani *Lettres de Milady Juliette Catesby*.

Miesten ja naisten valistukset

Mainittu Marie-Jeanne Riccoboni ei ole ainoa teoksessa käsitelty naiskirjailija, vaan Ikosen limittää kiitettävästi 1700-luvun naiskirjailijat ja naistekijyyteen liittyvän problematiikan osaksi miesten kirjallisuushistoriaa. Muita laajemmin käsiteltyjä naiskirjailijoita teoksessa ovat esimerkiksi Jane Austen, Frances Burney, Charlotte Lennox ja Ann Radcliffe. Monia muitakin naisia ja naisten kirjallisuuden lajeja mainitaan miesten tekstien rinnalla tasa-arvoisesti, sen kumminkin selittelemättä. Ikosen tapa liittää naisten teokset osaksi 1700-luvun kirjallisuuden historiaa on siis kaikin puolin kiitettävä, mutta samalla sikäli erikoinen, että hän ei viittaa millään tavoin viimeaikaiseen feministiseen valistuskirjallisuutta koskevaan keskusteluun eikä edes siihen tosiasiaan, että vasta viime vuosikymmeninä on ylipäätään ollut mahdollista saada käsiinsä Riccobonin, Graffignyn ja muiden 1700-luvun naiskirjailijoiden teoksia käsitteleviä tulkintoja. Esimerkiksi yhdysvaltalaisen kirjallisuudentutkijan Nancy K. Millerin elämäntyötä ranskalaisen ja brittiläisen 1700-luvun kirjallisuuden parissa ei Ikosen teoksessa jostain syystä noteerata lainkaan, siis esimerkiksi sellaisia hänen kirjoittamiaan 1700-luvun kirjallisuuden tutkimuksia kuin *The Heroine's Text. Readings in the French and English Novel, 1722–1782* (Columbia UP, 1980) ja *French Dressing. Women, Men and Ancien Régime Fiction* (Routledge, 1995).

Joitakin miestapaisia vinoutumia on kirjaan jäänyt. Esimerkiksi voi ottaa hakusanan ”libertiini”, jonka ytimen Ikosen tiivistää perinteiseen neutraaliin miestyyliin

esittämällä, että libertiini tarkoittaa ”joutilaiden aatelisten hilpeitä nautintoja ja [--] ateistista uskontokritiikkiä ja moraalien hylkäämistä” (154). Määritelmä ei tietenkään ole tuulesta temmattu; onhan markiisi de Sadenkin teoksissa aivan olennaista tunkeutuminen hapantuneen moraalien ja uskontokäsityksen ytimeen. Määritelmän varjoon jää kuitenkin kysymys valistuksen ja libertiini-ideologian merkityksestä naisille, mitä Millerin kaltaiset feministitutkijat ovat käsitelleet. Kun valistuksen kyseenalaistama *ancien régime* kuvataan libertiinimiesten romaaneissa allegorisesti useimmiten polvilleen pannuksi ja takaapäin naitavaksi naishahmoksi (esimerkiksi Boyer Argensin teoksessa *Thérèse Philosophe*, 1748), voi oikeutetusti kysyä, kuinka pitkälle eurooppalaiset tytöt ja naiset voivat samastua tähän valistuksen perintöön. 1700-luvulla naiskirjailijat käyttivät goottilaista ja sentimentaalista romaania miehisen libertiinikirjallisuuden juonikaavan (valinta, takaa-ajo, viettely, läpimurto) kritisoimiseen ja keskityivät teoksissaan libertiinimallin seurauksiin: viettelyn emotionaaliin, sosiaaliin ja fyysisiin vaikutuksiin. Nykynaisilla on toki käytössään vieläkin avarampi lajien ja tyylirekisterien kartta.

Ilman muuta Teemu Ikosen 1700-luvun eurooppalaisen kirjallisuuden ensyklopedia tarjoaa virkistävän poikkeuksen suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen jähmeään akateemisessa ilmaisuarvuudessa. Teos on ajateltu, hyvin kirjoitettu ja antaa siis ajattelun aiheita yhtä hyvin kirjallisuusihmille kuin historiasta ja kulttuuritutkimuksestakin kiinnostuneille. Pelkästään kirjan loppuun liitetyt

historia- ja kirjallisuusliitteet tarjoavat runsaasti materiaalia, vinkkejä ja linkkejä kaikille 1700-luvun kulttuurista ja kirjallisuudesta kiinnostuneille.

Kirjoittaja on yleisen kirjallisuustieteen dosentti Tampereen ja Jyväskylän yliopistoissa.